

UOT 16.11

**KONSEPTLƏR MİLLİ FƏLSƏFİ DÜŞÜNCƏNİN
İFADƏ FORMASI KİMİ**

Fəxrəddin QULİYEV *

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15 oktyabr 2021; çapa qəbul edilmişdir: 17 noyabr 2021; online-da çap edilmişdir: 29 dekabr 2021.

Received: 15 th October, 2021; accepted: 17 th November, 2021; published online: 29 th December, 2021.

Açar sözlər: konsept, təkamül, qeyri-xəttilik, dünyagörüşü, milli mentalitet, ədəb-ərkan

Giriş

Hər bir xalqın milli mədəniyyətinin tədqiqi onun folklorundan başlayır. Folklor ana dilinin formalaşdırıcısı, milli düşüncə tərzinin ifadəçisi, xalqın dünyagörüşü, milli adət-ənənələri və həyat tərzini haqqında ən etibarlı mənbədir. Söz sənəti kimi folklorun nüvəsi şifahi xalq poeziyasıdır. Şifahi xalq poeziyası ana dilinin bütün zənginliyini öz frazeologizm və aforizmləri ilə qabarıq şəkildə nümayiş etdirir. Bununla yanaşı xalq poeziyasında milli dünyagörüşlərinin ifadəsi üçün məhdud sayda anlayış və kateqoriyalar mövcuddur. Bu təməl kateqoriyalarından biri də milli konseptdir.

Məqələdə milli konseptlərin idrak vasitəsi və dəyər yönümlü aspektlərini nəzərdən keçirəcəyik.

Tədqiqatın metodoloji əsaslarını tarixi-məntiqi metod və komparativ analiz təşkil edir. Tarixi-məntiqi metod konseptin formalaşma mexanizmini müəyyən etməyə, komparativ analiz isə konseptin müxtəlif elm sahələrində verilmiş definisiyalarının müqayisəli təhlilini aparmağa imkan verir.

1. Konsept, formalaşması, xassələri

Konsept ilk dəfə Askoldov tərəfindən tədqiq edilmişdir. O, konsepti "təfəkkür prosesində eyni növ qeyri-müəyyən predmet çoxluğunu əvəz edən düşüncə forması" kimi qəbul edir (9, s. 269).

E.S.Kubryakova konsepti dilçilik baxımından təhlil edir və linqvistik atributları ilə yanaşı konseptin idrak proseslərindəki roluna da diqqəti cəlb edir: konsept "əməliyyatın yaddaş vahidi, mental leksikonu, konseptual sistemi və beynin dili, bütövlükdə dünya mənzərəsi, bilik kvantıdır (12, s. 90-92).

Z.D.Popova, İ.A.Sternin konsepti "strukturlaşdırılmış biliklər kvantı" olan "qlobal düşüncə vahidi", düşüncə universalı hesab edirlər (16, s. 4).

Bu definisiyalarda konseptin diskret təbiəti, konkret struktura malik olması, latent formada fraktallıq xassələri öz əksinin tapır, belə ki, bütövlükdə dünya mənzərəsi kiçik bir bilik kvantında ifadə olunur, "qlobal düşüncə vahidi" isə onun fənlərarası metodoloji əhəmiyyət daşıdığını göstərir.

Konsept təklə cəmi, xüsusi ilə ümumini, fərdi ilə ictimaini ehtiva edir, başqa sözlə, konseptin formalaşma prosesində xalqın kollektiv təcrübəsi və ayrı-ayrı insanların fərdi

* texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi
e-mail: Fakhreddin.Kuliev@mail.ru

yaradıcılıq təcrübəsi ifadə olunur, “konsept birbaşa sözün mənasından irəli gəlmiş, sözün lüğəvi mənası insanın şəxsi və milli təcrübə ilə toqquşmasının nəticəsidir” [13, s. 4].

Konsept bütövlükdə mədəniyyətin ifadəçisidir, öz prosessual xassəsi ilə milli mədəniyyətin genezisini özündə əks etdirir, ənənənin daşıyıcısı, mədəniyyətin translyasiyası vasitəsi, “xalq mədəniyyətinin yaddaş daşıyıcısıdır (8, s. 387). Konseptin bu sadalanan atributlarının məntiqi davamı kimi qeyd etmək olar ki, konseptdəki məlumatlar əsasında “milli şüurun strukturunu müəyyənləşdirmək mümkündür” (18, s. 96).

Konseptdə yalnız denotativ xüsusiyyətləri haqqında məlumatı əhatə olunmur, eyni zamanda konsept insanın mental dünyasındakı əsas mədəniyyət hüceyrəsidir (17, s. 412). Bu fikrin davamı kimi konseptə milli təfəkkür kodunun vahidi kimi baxırlar, yəni konseptdə obrazın hissi komponenti kodlaşdırılır, məhz obraz fərdi bir duyğusal görüntü ilə şüurda kodlanır.

Konseptə xüsusi elmi-metodoloji əhəmiyyət kəsb edən bir baxış da mövcuddur. Bu baxışa görə konsept “müərrəd, konkret assosiativ və emosional-qiyətləndirmə xüsusiyyətlərini, eyni zamanda anlayışın sıxılmış tarixini özündə cəmləşdirən bir ideyadır” (17, s. 412). Analoji yanaşmada isə konseptə “mədəniyyət obyektinin maksimum müərrəd ideyası” kimi baxılır (11, s. 272).

Fəlsəfə ensiklopediyasındakı definisiyaya əsasən ideya, öz hərəkətində idrakın can atdığı qnoseoloji bir "ideal" funksiyasını daşıyır. Ancaq ideya idrakda tarixən keçici bir idealdır; ziddiyyətlər əsasında inkişaf edir. Konseptin öz sərhədlərini dəyişdirmək xassəsi bununla bağlıdır. İdeya, müəyyən bir nəzəriyyədə əks olunan ən vacib olanı ön plana çəkir, bu nəzəriyyəyə daxil olan bütün digər anlayışlar isə ideya ilə əlaqələndirilir və onun ayrı-ayrı tərəf və məqamlarını ifadə edir, yəni ideya fraktal təbiətlidir. İdeya eyni zamanda hər bir sənət əsərində təsəvvür və düşüncələri bütöv bir obraza birləşdirərək sintez rolunu oynayır (19, s. 234-237).

Fəlsəfi yanaşmada konsept anlayışın konkret lingvistik formasından ayrılan məzmunu, onun ifadəsinin semantik məzmunudur. Konseptlər ierarxik səviyyəyə malik konseptual sxem formalaşdırır, hər bir səviyyədə konsept konkretləşdirilə bilər. Konsept prosessual təbiətə malik olduğundan konkret struktura malik deyil, belə ki, müəyyən problemin həllində konsept digər konseptlərlə əlaqədə götürülür. Problemin həllində konseptlərin kəsişmə sahəsindən istifadə edilir. Ona görə konsept öz komponentlərinin – digər konseptlərin yığılma nöqtəsi kimi qəbul olunur [15, s. 503].

Öz dinamik təbiəti, prosessuallığı sayəsində “hər konsept yenidən öz komponentlərinə bölmə əməliyyatını həyata keçirir, daha doğrusu, yeni semantik konturlar alır, yenidən aktivləşdirilməli və ya yenidən ölçülüb, biçilməlidir” (10, s. 28), başqa sözlə, daim təşəkküldə olur.

Konseptin definisiyasında yer alan təməl elementlərindən biri də onun strukturudur. Konseptin öz definisiyasında olduğu kimi, onun strukturu haqqında da yekdil bir fikir mövcud deyil. Belə ki, konsepti dinamik proses kimi qəbul edən filosoflar, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, konseptin konkret struktura malik olmadığını fikrindədirlər.

Buna baxmayaraq, problemə digər baxışlardan yanaşdıqda konseptin ierarxik və sahə təbiətli struktura malik olduğu fikri özünü doğruldur.

Y.S. Stepanova görə, konsept özündə məna qatları adı dil daşıyıcılarının anladığı mənadan başlayaraq ancaq mütəxəssislərin başa düşəcəkləri mənalar spektrinin əhatə edir, yəni ierarxik struktura malikdir (17, s. 41-42).

Konsept nüvə və onun ətrafından ibarətdir: nüvədə – konseptin əsas idrak qatını təşkil edən hissi obraz yerləşir və nüvə daha çox nisbi sabitdir. Ətrafi isə dəyişkəndir, məsələyə baxılan kontekstdən asılı olaraq məna çalarlarının interpretasiyası dəyişir. Bu, onunla əlaqədardır ki, konsept dil daşıyıcısının təsəvvüründə həyat hadisələrinin yaratdığı assosiasiyaları bütövlükdə ehtiva edir, başqa sözlə, gerçəklik haqqında milli dünyagörüşünün “ensiklopedik məlumatlarını” özündə cəmləşdirir.

Konseptin qeyri-xəttiliyi koqnitiv proseslərdə onun qeyri-diskursivliyindən irəli gəlir. Diskursiv idrak prosesində məntiqi nəticə çıxarmaq bir anlayışdan digərinə keçmək, bir mühakiməni digər mühakimə ilə bağlamaq yolu ilə həyata keçirilir, yəni anlayışların əlaqəsində sərt bir ardıcılıq mövcuddur. Konseptlər arasında münasibətlər isə ardıcılıq prinsipinə tabe olmur, bir konseptdən digər konseptə keçid baxılan kontekstdən asılı olaraq dəyişir, “hipermətn” prinsipi əsas götürülür.

Konseptlərin fraktallığı öz genezisi prosesində zaman-zaman mədəniyyətin nəsildən-nəslə ötürülməsi və dövrün tələbinə uyğun inkişaf etdirilməsi problemləri ilə bağlı diskurslarda, problemə müxtəlif səviyyə və miqyaslarda yanaşmalarda təcəssüm olunur.

Konseptin əsas atributlarından biri də onun prosessuallığıdır, konseptlər daim mövcuddur, cəmiyyətin tarixi-mədəni inkişafı konseptlərdə öz izlərini qoyur, bununla da konseptlər öz semantik aurasını daim dəyişdirir.

Konseptlər insanların adi şüur səviyyəsində və gündəlik həyat praktikasında formalaşır, onların mental və praktik fəaliyyətinin inkişafı prosesində öz məzmununu mürəkkəbləşdirir. Konseptlərdə milli dünyagörüşü frazeoloji vahidlər, zərbi-məsəllər, atalar sözləri və aforizmlər formasında daha dolğun ifadə olunur.

2. Ədəb-ərkan konsepti

Xalq poeziyasında milli dünyagörüşlərinin ifadə formasını ədəb-ərkan konseptinin timsalında nəzərdən keçirək.

Müxtəlif lüğətlərdəki etimologiyasına görə ədəb-ərkan konsepti geniş mənalar spektrini əhatə edir. Bu mənaların hər birinin açıqlanması milli mədəniyyətin idrak, etika və estetika triadasından baxışda konseptin əhəmiyyətini şərh etmək üçün daha məqsədəuyğundur.

“Ədəb” sistem anlayışıdır, bütün iş və hərəkətdə gözlənməli gözəl, hamı tərəfindən qəbul edilmiş, bəyənəcək davranış qaydalarını, hər hansı intellektual əməliyyatın tərz və üsulunu göstərir (8, s. 14). “Ərkan” isə ədəb qaydaları, rəsm, adət kimi mənalandırılır (6, s. 128). Artıq bu təyinatlardan görünür ki, Delez və Qvattarinin qeyd etdikləri kimi bir konseptin məna çalarlarının şərhini digər konseptlərlə əlaqədardır. Bu qayda ilə konseptlərin əlaqələrini müəyyən edək. Rəsm konsepti plan, tərtib, adət, qayda, ayin (8, s. 517) kimi koqnitiv əməliyyatları ehtiva edir. Adət konseptinin mənaları arasında hər hansı bir xalqın həyatında qədimdən bəri qəbul edilmiş və kök salmış ənənə ilə yanaşı rəsm və üsul da yer alır (5, s. 47). Üsul öz növbəsində yol konsepti ilə bağlıdır. Yol istiqamət, yön, bir şeyi əldə etmək üçün üsul, vasitə; dünyagörüşü, əqidə (7, s. 607) mənalarını özündə cəmləşdirir. Beləliklə, konseptlər arasında dairəvi əlaqə mövcuddur.

Lüğətlərdə verilmiş mənaları sistemləşdirdikdə görürük ki, “ədəb-ərkan” konsepti davranış qaydalarından başlayaraq dünyagörüşü səviyyəsinə qədər məna çalarlarına malikdir: 1. davranış qaydaları; adət; 2. bir məqsədə çatmaq üçün istifadə olunan yol, üsul, qaydalar sistemi; 3. mənəviyyat prinsipləri; 4. əqidə, etiqad; 5. dünyagörüşü.

El şairləri öz ustadnamələrində göstərilən aspektlərin özünəməxsus poetik şərhini vermişlər:

*Salam verib bir məclisə varanda,
Yaxşı əyləş, yaxşı otur, yaxşı dur.
Dindirəndə kəlmə-kəlmə cavab ver,
Görən desin: bərəkallah, yaxşıdır.* (4, s. 8)

Bu bənddə qısa, lakonik və tutumlu formada davranış qaydaları sadalanır. Məlumdur ki, davranışda hər bir insanın siması, onun iç üzünü ifadə edilir. İctimai davranış ətrafıdakı insanlara və bütövlükdə cəmiyyətə müəyyən təsir göstərmək üçün tərbiyə metodudur.

Davranış üçün normalar mövcuddur. Norma, əslində, davranış etalonudur, normada keçmiş nəslin mənəvi təcrübəsi, yəni mənəvi münasibətlərin genetikası, təkamülü, tarixi inkişaf yolu cəmləşir. Bu nöqteyi-nəzərdən, bənddə söylənilən ustad kəlamında yalnız məclisdə oturub-qurma qaydası nəzərdə tutulmur, həm də “ağır oturub, batman gəlməkdən” söhbət gedir, sənə ünvanlanan sözləri yerli-yataqlı təhlil edib, təmkinlə, ustadın sözləri ilə desək, kəlmə-kəlmə cavab vermək lazımdır. Burada davranış anlayışı düşüncə və nitq mədəniyyətini də əhatə edir.

*Aldanma dövlətə, uyma dünyaya,
Kəsb elə özünə halaldan maya,
Zinakar, haramxor yetişməz baya,
Dosta xain baxan kor olacaqdır. (1, s. 69)*

Baxdığımız nümunədə milli davranış strategiyasının poetik ifadəsi verilmişdir. Qeyd edək ki, milli adət və ənənələr xalqın mədəniyyət prinsiplərinin yaşam və düşüncə tərzində formasında təəcəssümüdür. Yaşam tərzini mənəvi məsuliyyət, əməlin mənəvi qiymətləndirilməsi və davranış strategiyası müəyyənləşdirir. Mənəvi məsuliyyət elə bir məfhumdur ki, hər bir insanın iştirakçısı olduğu ictimai hadisəyə məsuliyyət daşdığını göstərir. Onun hər bir əməli isə mənsub olduğu xalqın qəbul etdiyi mədəniyyət prinsipləri ilə qiymətləndirilir. Mədəniyyət prinsiplərini əsas götürən ustad gözü toxluğu, nəfsinə hakim olması, halallığı, dosta sədaqətli olması tövsiyə edir, xəbərdarlıq edir ki, dosta xəyanətin cəzası ağır olur.

Ədəb-ərkan konseptinin bir mənası da dünyagörüşüdür. Dünyagörüşü bizi əhatə edən xarici dünya, bu dünyada insanın yeri, insan həyatının mənası, həyat və ölüm, müvəqqəti olanla əbədi olan haqqında düşüncələr sistemindən ibarətdir.

*De, necə qurulub dünya binası?
Aşıqlıq sözünün nədir mənası?
Tanı, mənəm aşıqların ustası,
Mən bilirəm yol-ərkanı qırmızı. (2, s. 3)*

Bəndin birinci iki misrasında xalq poeziyasının yaradıcıları – ustad aşıqların qarşısında nəzərə-praktiki əhəmiyyət daşıyan problemlər qoyulur. Bu problemlərin qısa cavabı son iki misrada vurğulanan “yol-ərkan” konseptində verilir. “Yol-ərkan” konsepti baxılan kontekstdə milli dünyagörüşü və aşıq sənətinin problemlərini əhatə edir. Aşıq sənəti milli mədəniyyətimizin ən qədim elementlərindən biridir və çoxəsrlik inkişaf tarixində özünün qorunub saxlanma, inkişaf və gələcək nəsillərə ötürmə ənənələrinə malikdir. Ustad sənətkarlar aşıqlıq sənətini yaşatmaq üçün öz şeyirdlərinə “yol-ərkanı”, yəni “dünya binasının necə qurulmasını”, dastançılıq ənənələrini, ifaçılıq sənətinin incəliklərini öyrədir və xalq poeziyasına yaradıcı münasibət aşılayırlar.

Dünyagörüşünün zəruri tərkib hissəsi dini mənsubiyyətdir. Ozan aşıqların ustadnamələrində islami dünyagörüşü və islam etikası geniş təbliğ olunur.

*Ululu Kərimi axtaran tapar,
Bir könülü tikən min Kəbə yapar,
Sən çalış işini Haqq ilə apar,
Haqdan qeyri kimsə sənə yar olmaz. (3, s. 125)*

İnsanın bütün həyatı boyu onu əhatə edən gerçəklikdə qanunauyğunluqların mövcudluğuna inamın olmasına ehtiyacı var. İslam təfəkkürünə görə bu inam Ulu Tanrıyla

bağlıdır. Ulu Tanrı kainatı harmoniya prinsipləri ilə yaratmışdır. Məlumdur ki, bu harmoniya mikro və makro dünyaların oxşarlığında, başqa sözlə, kainatın strukturundakı fraktallıqda özünü göstərir. İnsanla kainat arasında müəyyən uyğunluqlar mövcuddur ki, bu da insan probleminin vacibliyini təsdiq edən əsas faktorlardan biridir. Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə: “7. Göyü. O ucaldı, tərəzini (ədalət tərəzisini) O qoydu!8. Ona görə ki, çəkidə hədi aşmayasınız (insafı əldən verməyəsınız). 9. Tərəzini düz tutun, çəkini əskiltməyin! (Çəkidə insafı olun, tərəzini korlamayın!)” (“ər-Rəhman” surəsi). Yəni insanlar arasındakı münasibətlər ədalət qanunları ilə tənzimlənir. Bir-birinə münasibətdə ədalət prinsiplərini gözləyin. Əgər bu qaydalara əməl etsəniz, Haqq sizin tərəfinizdə olacaq.

*Mərifət bəhrində, ədəb-ərkanda,
Bir iyid istərəm, lamü ləng ola.
Atı Düldül ola, qılıncı düsər,
Dayanmaz, qabaqda yüz nəhəng ola. (4, 256)*

Bu şeir parçasında mərifət sözü mədəniyyət, bilik, hünər, məharət mənasında işlədilir. Mərifətdə, ədəb-ərkanda Həzrət Əli etalon kimi qəbul edilir. Düldül Əlinin atı, düsər, ikibaşlı qılınc isə Əlinin qılıncıdır. Əlinin igidliyi haqqında Məhəmməd peyğəmbər demişdir: “Əlidən başqa igid, Zülfüqardan başqa qılınc yoxdur”.

Əlidə müqəddəslik, cəngavərlik və şairlik bir-birini tamamlayır. Xeybər döyüşündə göstərdiyi sərkərdəlik və döyüş məharətinə görə Məhəmməd peyğəmbər Əliyə “Allahın aslanı” mənasını daşıyan “Əsədullah” ləqəbini vermişdir. Əli bir şair kimi “Divani-Əli” şeirlər toplusunun müəllifidir. İslam dünyasında adı vətəndaşlardan başlayaraq islam mütəfəkkirləri də Əlinin “Nəhcül-bəlağə” əsərinə müraciət edirlər.

Ustad sənətkar Xəstə Qasım Həzrət Əlinin timsalında göstərir ki, “ədəb-ərkan” konsepti islami düşüncə və həyat tərzinin bütün sahələrini – elm, incəsənət, ictimai həyat və öz əqidəsi uğrunda həyata keçirilən hərbi təlimləri əhatə edir.

Nəticə

Tədqiqatın yekunu qismində aşağıdakıları qeyd etmək olar:

Konseptlərin sistemləşdirilməsi, onların təkamül mexanizminin tədqiqi, yenidən canlandırması bütövlükdə milli mədəniyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarının mənimsənilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bu mənada konseptin müxtəlif elm sahələrində verilmiş definisiyaları içərisində onun “ideya daşıyıcısı” kimi qiymətləndirilməsi milli mədəniyyətin, məxsusi olaraq milli fəlsəfənin təşəkkülünün tədqiqi baxımından daha məqsəduşundur.

Konsept hər şeydən əvvəl, idrak, etika və estetika triadasında, yəni mütləq həqiqət, mütləq xeyirxahlıq və mütləq gözəllik triadasında mövcud milli düşüncələri ifadə edir. Konsept bütövlükdə etnosun tarixi-mədəni inkişaf mərhələlərini əks etdirir.

Konsept mental kateqoriyadır, etnosun düşüncə tərzindəki unikallığın ifadəçisidir. Konseptdə etnosun real aləmi dərk etmə xüsusiyyətləri, idrak vərdisləri, gerçəklik haqqında düşüncə və assosiasiyalar kompleksi ifadə olunur.

Konseptin semantik sərhədləri qeyri-səlis və dinamikdir. Cəmiyyətin tarixi inkişafı ilə əlaqədar müəyyən hadisə və obyektə bağlı konseptin məzmununda yeni mənə çalarları yaranır.

Konseptin dinamik təbiəti onun ifadə etdiyi ideyanın inkişafı ilə müəyyən edilir, belə ki, daim dəyişməkdə olan ətraf dünya ideyaların inkişafı və yeniləşməsini tələb edir.

Konseptin özünüinkişaf xassəsi sözün canlılığı və polisemantikasından yaranır. Hər bir konsept dil daşıyıcısının baxılan kontekstdən və onun dil sahəsindəki səriştəsindən asılı olaraq, fərqli şəkildə şərh edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşıq Ələsgər, Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 400 s.
2. Aşıq Hüseyn Bozalqanlı. Əsərləri, I c., Bakı: Vətən, 2015, 316 s.
3. Azərbaycan dastanları. Beş cildə. I c., Bakı: Lider nəşriyyatı, 2005, 392 s.
4. Azərbaycan dastanları. Beş cildə. II c., Bakı: Lider nəşriyyatı, 2005, 448 s.
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 740 s.
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 791 s.
7. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 709 s.
8. Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı: Yazıçı, 1985, 1037 s.
9. Аскольдов (Алексеев) С.А., Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. М.: Academia, 1997. с. 267-279.
10. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? М.-СПб.: АЛЕНТЕИЯ, 1998, 288 с.
11. Красных, В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? Текст. / В.В.Красных. М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003, 375 с.
12. Краткий словарь когнитивных терминов, М.: Филологический факультет МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996, 245 с.
13. Лихачев Д. С. Очерки по философии художественного творчества/ Д.С.Лихачев, СПб: БЛИЦ, 1999, 192 с.
14. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. - М.: Флинта: Наука, 2006, 396 с.
15. Новейший философский словарь, Мн.: Книжный Дом. 2003, 1280 с.
16. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «Концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999, 35 с.
17. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа. Языки русской культуры, 1997, 825 с.
18. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты М.: Школа «Языки русской культуры», 1996, 288 с.
19. Философская энциклопедия в 5 томах, М.: Советская энциклопедия, Второй том, 1962, 576 с.

Резюме

Фахраддин Кулиев

Концепт как форма выражения национального философского мышления

Устная народная поэзия является одним из основных источников национальной философской мысли каждого народа. Свои мысли о человеке, об обществе и о мироздании, складывавшиеся веками, народ выражал, прежде всего, в баяты. Во всех формах народной поэзии, начиная с баяты, для полного поэтического выражения национального мировоззрения используются, в основном, метафора и концепт.

Статья посвящена исследованию концептов в качестве средства поэтического выражения национального философского мышления.

В статье проведен краткий сравнительный анализ дефиниций концепта, имеющиеся в различных областях науки. В этих дефинициях концепт оценивается как “носитель культурной памяти народа”, “квант структурированного знания”, “единица национального кода мышления” и “идея, воплощающая сжатую историю концепта”.

В результате анализа рассмотренных дефиниций обозначены такие общие атрибуты концепта, как процессуальность, отражающая генезис национальной культуры, фрактальность, образующая концептуальную схему с иерархическим уровнем, и нелинейность, обусловленная недискурсивностью в когнитивных процессах. Все эти атрибуты и определяют значение концепта в междисциплинарных исследованиях.

Концепты формируются на основе коллективного опыта народа и индивидуального опыта отдельных лиц, то есть, они существуют во всех сферах образа жизни и образа мышления народа. С этой точки зрения изучение национальных концептов целесообразнее начинать прежде всего с устной народной поэзии, являющейся выражением народной мудрости.

Исследование проведено на примера концепта “этикет”. Когнитивный потенциал понятия “этикет” анализируется в познавательном, этическом и эстетическом аспектах национальной мысли. Таким образом, понятие “этикет” включает в себя смысловые оттенки, начиная от нормы поведения до уровня мировоззрения. Богатые смысловые оттенки концепта этикета нашли свое поэтическое выражение в метафорах, фразеологизмах и афоризмах. Простота, ясность и полнота языка народной поэзии зачастую позволяет выразить в одном стихе несколько смысловых оттенков этикета.

Наши озаны-ашуги в своих стихотворениях, написанных с большим мастерством, настоятельно рекомендовали соблюдать правила этикета при размышлении о жизненных событиях, в отношении к материальным благам и даже на поле боя.

Ключевые слова: *концепт, эволюция, нелинейность, мировоззрение, национальный менталитет, норма поведения*

Summary

Fakhraddin Quliyev

Concept as a Form of Expression of National Philosophical Thinking

Oral folk poetry is one of the main sources of the national philosophical thought of every nation. The people expressed their thoughts about man, society and the universe, which have been taking shape for centuries, primarily in bayati. In all forms of folk poetry, starting with bayati, for the full poetic expression of the national worldview, mainly metaphor and concept are used.

The article is devoted to the study of concepts as a means of poetic expression of national philosophical thinking.

The article provides a brief comparative analysis of the concept definitions available in various fields of science. In these definitions, the concept is assessed as “a carrier of the cultural memory of the people”, “a quantum of structured knowledge”, “a unit of the national code of thinking” and “an idea that embodies the concise history of a concept”.

As a result of the analysis of the considered definitions, such general attributes of the concept as procedurality, reflecting the genesis of national culture, fractality, which forms a conceptual scheme with a hierarchical level, and nonlinearity, due to its non-discursiveness in cognitive processes, are identified. All these attributes determine the meaning of the concept in interdisciplinary research.

Concepts are formed on the basis of the collective experience of the people and the individual experience of individuals, that is, they exist in all areas of the way of life and the way of thinking of people. From this point of view, it is more expedient to start the study of national concepts first of all with oral folk poetry, which is an expression of folk wisdom.

The research was carried out on the example of the concept of "etiquette". The cognitive potential of the concept of "etiquette" is analyzed in the cognitive, ethical and aesthetic aspects of national thought. Thus, the concept of "etiquette" includes semantic shades, ranging from the norms of behavior to the level of worldview. The rich semantic shades of the concept of etiquette found their poetic expression in metaphors, phraseological units and aphorisms. The simplicity, clarity and completeness of the language of folk poetry often makes it possible to express several semantic shades of etiquette in one verse.

Our ozans-ashugs in their poems, written with great skill, strongly recommended to observe the rules of etiquette when thinking about life events, in relation to material wealth, and even on the battlefield.

Key words: *concept, evolution, nonlinearity, world outlook, national mentality, norm of behavior*

Baş redaktor f.e.d., prof. Hüseynli Nazim Ziyad oğlunun və məsul katib fil.ü.f.d., dos. Şıxıyeva Səadət Məmməd qızının rəyləri əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.